

նիւր։ Այս բոլորը մեծ զգուշաւորութեամբ կտրագործելէ և իր նպատակը յայտնելէ յետոյ, իր հետ առնելով իրեն հաւատարիմ չորս մարդիկը, նաւ մտաւ և կէս գիշերին մեկնեցաւ դէպի Ատանա, ծովեզերքը քերելով ու զգուշանալով ճենովացիներու ձեռքը գերի ինչալէ։ Դուրեկարտ ստացած հրահանգին համաձայն, իր հետ առած քըսանըհինգ ձիաւորները և մաս մըն ալ զոյք, մեկնեցաւ դէպի Ատանա, ու հասաւ մինչև այն տեղը՝ ուր Լեւոն իրեն կը սպասէր, Գոնգասլաւ, Ս. Կիպրիանոս վանքի մօտ ու հոն ցամաք ելլելով հանգչեցան ու մընացին մինչև երեկոյ։ Ու երբ օդը զովացաւ, Լեւոն և իր հետևորդները, ինքզինքնին Աստուծոյ պաշտպանութեան յանձնած, աշտանակեցին իրենց ձիերը և ճամբայ ինչպէս հետևեալ քսանըհինգ աղեղնաւորներով ու երկու առաջնորդներով և յառաջացան մինչև որ գիշերը վրայ հասաւ։ Շրջանի ծանօթ երկու առաջնորդները Լեւոնի զգացուցին որ քայլերնին արագացնեն, վասն զի ճամբուն վրայ վտանգաւոր կիրճեր կային, թուրքերու և սարակինոսներու կողմէ բռնուած ու խորհեցան գիշերուան ժամբուն անցնիլ այդ կիրճերը։ Լեւոն փութաց առաջ անցնիլ, այնքան արագ որ հետևակ աղեղնաւորները չէին կրնար իր քայլերուն հետևիլ ու ստիպուեցաւ իր երկու առաջնորդներէն մին անոնց յանձնել, որպէս զի գիրենք ալ նոյն լեռնային ճամբէն տանի։ Առանց ձիերէն վար իջնելու, արշաւասոյր վազքով երկու օր և երկու գիշեր սուրացին, մինչ իր հետևորդներէն երկուքը կ'իշնային ճամբուն վրայ, ճամբու երկարութենէն ու սաստիկ տաքէն պարտասած։ Ծամբաներու անցքերը բռնող թշնամի պահակներու մէջէն սողոսկելով, բայց առանց ոեւէ ֆնասի ենթարկուելու, եկան հասան Սիս քաղաքի երկու փարօսի հետուն՝ երբ տակաւին օրը լուսցած չէր ու բոլորն ալ հոն հանգրիստ առին, վասն զի սաստիկ յոգնած էին։ Ու երբ առտու եղաւ, երկու ձիաւոր սուրհանդակ զրկեց թաղուհիին և քաղաքի աւազանիին մօտ, պատուիրելով որ իր Սիս ժամանումը իմացնեն։ Լեւոն փառաշուք մօտքը ունեցաւ Սիսի մէջ, զուլի կանգնելով մեծահանգէս թափօրի մը, կաթողիկոսով, եկեղեցական դասով, նուազածուներով և հոծ բազմութեամբ։

ԹՈՐՈՍ Բ. ԻՇԽԱՆԻՆ ԱՌԱՋԱՐԿԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՍԻ ԱՄՈՐԻ Ա. ԹԱԳԱՌՈՐԻՆ

Միջնագարեան Փրանսացի քրոնիկագիր մը՝ Էռնուշ միակ պատմագիրն է որ կը պատմէ Կիլիկիոյ Թորոս Բ. իշխանին (1144–1168) Երուսաղէմ ուխտագնացութիւնը և այդ առթիւ Երուսաղէմի լատին թագաւոր Ամորի Ա. ի ըրած ուշագրաւ մէկ առաջարկը։

Էռնուշի Քրոնիկը, որ գրուած է 1228ին, առաջին անգամ լրիւ հրատարակուած է Մաս Լաթրիի(*) կողմէ, 1876ին, գտնադան ձեռագիրներու համեմատութեամբ։

Էռնուշ կը պատմէ թէ Երուսաղէմի Ամորի Ա. թագաւորը տեղեկացաւ թէ Թորոս իշխան Երուսաղէմ ուխտի կուգար, հրամայեց որ, երբ իշխանը իր սահմանները մտնէ, տեղական իշխանութիւնները անոր ընծայէն արքայական պատիւներ, ճիշդ ինչպէս որ պիտի ընէին եթէ ինք ըլլար ուղեւորը։

Երբ Թորոս Երուսաղէմ հասաւ, Ամորիի զիմաւորեց զայն և մեծ պատիւներ ընծայեց անոր, որոնց համար Թորոս խորին շնորհակալութիւն յայտնեց թագաւորին։

Ուխտը կատարելէ և Կիլիկիա վերա-

(*) Chronique d'Ernoult et de Bernard le Trésorier, publié... par Mas Latrie, Paris 1876. Տես նաեւ Guillaume de Tyr et ses continuateurs, éd. P. Paris, II, p. 289 et 599.

Էռնուշի գործին հաստատման, որ կը վերաբերի այսօր ներկայացուած նիւթին, հետաքննուած են Ժ. Է. Ժ. Գարուս փոքրագիր հասարի մի մէջ, որուն ամուսնը եւ թուականը դժբախտաբար չեն պահած։

Դեռ մինչև 1914ի մամուրը, Վարդապետի տօնին Սեյւեկիոյ և շրջակայի բարեպաշտ հայերը ուխտի կ'ըթային Կոռնիկոսի բերդի և եկեղեցիներու աւերակներուն։ Անկէ յետոյ պատմական այս գգնական ու բերդը հաւանաբար ժամագրաւայններ են տար հնագէտ այցելուներու։

ԱՐՏԱՒԱՋԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

դառնալէ առաջ, Թորոս Ամորիին այցելեց և կրկնելէ ետք իր շնորհակալիքը, փափաք յայտնեց իր երախտագիրտութեան ապացոյցը տալ:

Երբ ձեր երկիրը մտայ, ըսաւ Թորոս, և ուզեցի գիտնալ թէ որով կը պատկանէին զգեականները (ամբողջները), ոմանց համար ըսին թէ Տաճարական ասպետներու կը պատկանէին, ոմանք՝ Առաջնական ասպետներուն և ուրիշներ ալ՝ Սիոն Լեռան կարգին: Այնպէս որ զգեալ մը, քաղաք մը չկայ որուն համար կարելի ըլլայ ըսել թէ ձեր սեպհականութիւնն է, բացի երեքէ: Մնացեալները բոլորն ալ կը պատկանին կրօնական կարգերու: Զեր երկրին բոլոր բնակիչներն ալ մահմետական են և շրիստոնեաները միայն զգեականներուն մէջ է որ կը գտնուին: Արդ, եթէ մահմետականները յարձակում գործեն ձեր երկրին վրայ, ուրկէ՞ զինուոր կը գտնէք:

Թագաւորը պատասխանեց թէ իր զինուորները գրամով կը վարձէր:

Դրամը ուրկէ կը գտնէք, հարցուց Թորոս, որովհետեւ չեմ կարծեր որ բանակ մը վարձելու չափ եկամուտ ունենաք^(*):

— Փոխ կ'առնեմ, պատասխանեց Ամորի:

Այս պատասխանին վրայ, Թորոս ըսաւ, ձմեռէք և ձեր երկրին, որովհետեւ զուգ հոս այնքան ատեն միայն թագաւորական իշխանութիւն կրնաք վայելել որքան ատեն մահմետականները ուզեն: Դուք ձեր երկրին տէրը չէք, այլ միայն անոր պահապանը: Եւ ըսեմ թէ ինչու: Զեր քաղաքներուն բնակիչները մահմետական են, և քաղաքներէն ձեր երկրին բոլոր կիճերուն և բոլոր ծաղիկներին: Եթէ պատահի որ մահմետականներուն բանակը ձեր երկիրը արշաւէ, ձեր շինականները պիտի առաջնորդեն անոնց, պիտի պարենաւորեն զանոնք և անձամբ ալ պիտի օգնեն անոնց: Եթէ պատահի որ մահմետականները պարտուին, նոյնիսկ ձեր մարդիկը անոնց կեանքը պիտի փրկեն, իսկ

եթէ դուք պարտուիք, նորէն ձեր մարդիկն են, ձեր շինականները, որ ամենէն աւելի միտք պիտի պատճառեն ձեզի: Ահա թէ ինչու՝ կ'ըսեմ թէ դուք ձեր երկրին պահապանն էք միայն, այնքան ատեն որ մահմետականները թոյլատրեն:

Ի փոխարինութիւն այն պատիւին զոր ըրիք ինծի, շարունակեց Թորոս, և որովհետեւ կը տեսնեմ որ ձեր երկիրը շատ պէտք ունի, իմ երկրէս ձեզի երեսուն հազար հոգի կը զրկեմ, իրենց ընտանիքներով միասին, ամէնքն ալ սպառազէն, ձեր երկիրը պաշտպանելու, զայն քրիստոնեայ բնակիչներով լեցնելու և ձեր երկրին վերադարձու համար մահմետականները: Այս տարի տասնչորս հազար հոգիներ խուճ մը կը զրկեմ և երկու տարի վերջ՝ ասանք չորս հազար հոգի եւս: Երբ այսպէս ձեր երկիրը Դրիստոնեաներով լեցուի, դուք կ'ըլլաք ձեր երկրին և ձեր թագաւորութեան տէրը: Եթէ մահմետականները ձեր երկիրը արշաւեն, ամէն կողմ կը ծանուցանէք որ ձեր մարդոց երկու երրորդը զինուած ձեզի միանայ, իսկ միւս մէկ երրորդ մասն ալ տեղւոյն վրայ մնայ: Յաջորդ օրը կրնաք զինուած քսան հազար հոգի ունենալ: Այս մարդոց դուք մէկ լուսայ իսկ վճարել չէք ստիպուի և ձեր երկրին կիրճերը կը պահպանուին: Եթէ պատահի որ մահմետականները պարտուին, պիտի ստիպուին անոնց ալ այս զինուորներուն մէջէն: Իրենց փախուստին ատեն պիտի չկրնան անոնց հարուածներէն խուսափիլ և պիտի բռնուին ձեր երկրին կիրճերուն մէջ: Եթէ քրիստոնեաները մեծամասնութիւն կազմեն ձեր երկրին մէջ, ո՛չ մէկ մահմետական բանակ ձեր երկիրը պիտի արշաւէ: Այսպէսով դուք ձեր երկրին թագաւորը և տէրը կ'ըլլաք:

Ամորի մեծապէս շնորհակալ եղաւ Թորոսի այս առաջարկին համար, և Երուսաղէմ ժողովի հրաւիրեց Երուսաղէմի լատին պատրիարքը, արքեպիսկոպոսնոսը, եպիսկոպոսները և պատանները, որպէսզի հայ իշխանին առաջարկը քննեն և պատրաստեն այն օրէնքները, որոնց համաձայն պիտի կառավարուէին Թորոսի զրկելիք մարդիկը: Որովհետեւ Թորոս, իր մարդիկը զրկելէ առաջ, կ'ուզէր գիտնալ թէ ինչ օրէնքի ենթակայ պիտի ըլլային անոնք:

(*) Երուսաղէմի քաղաքապետն իր ամսական անձկ վիճակը կ'երեւայ ժամանակակից պատմագիրներուն մէջ: Ամորի, իր դրամական պէտքերը գոհացնելու համար, չափէն աւելի կը ճեղդէ իր հպասակները: Sba G. Dodu, Histoires des Institutions Monarchiques du Royaume Latin de Jérusalem, p. 258 et 260.

Թագաւորը և պառօնները համաձայն գտնուեցան որ Հայերը կառավարուէին այն օրէնքներով որոնց ենթակայ են մահմեւ-տականները, պայմանաւ որ, ի հարկին, թագաւորը իրաւունք ունենայ զանոնք զէնքի տակ կոչելու. բայց կղերականները ընդգրկմացան և պահանջեցին որ Հայերը տասանորդ վճարեն, մինչ մահմետական-ները զերծ էին այդ տուրքէն:

— Եթէ այսպէս է, ըսաւ Թորոս, այն ատեն մէկ հոգի իսկ չեմ զրկեր, որովհետեւ իմ հպատակներս ուրիշին երկիրը չեն կրնար երթալ իրեւ սորուկ ծառայելու համար: Եթէ դուք և ձեր խորհրդականները ր հաւանիք ընդունիլ առանց անոնց պարտադրելու որ հարկ վճարեն, լա՛ւ, այսպէս առաջարկս չեղեալ կը համարիմ:

Կարիւիւնք հզաւ սակայն Թորոսի պայմանները ընդունիլ տալ կղերականներուն, որոնք պնդեցին իրենց տեսակէտին վրայ(*): Այն ատեն Հայոց իշխանը հրաժեշտ առաւ թագաւորէն, և իր երկիրը վերադարձաւ, ուր վախճանեցաւ քիչ վերջ:

Յայտնի չէ թէ Թորոս Բ. իշխանը ճիշդ ո՞ր տարին կատարած է Երուսաղէմ իր ուխտագնացութիւնը: Ըստ Մատ Լաթ-ուիի, հաւանական թուականներն են 1164ի և 1166ի միջև և կամ 1167: Էռնուի այն տեղեկութիւնը թէ Թորոս Երուսաղէմէն վերադառնալէն քիչ ետք մեռաւ, աւելի հաւանական կ'ընծայէ 1167 տարին, որովհետեւ Թորոս մեռաւ 1168ին: Բայց խնդիր է թէ Փրանսացի քրոնիկագրին համար Վերջ վերջը մէկ, երկու թէ երեք տարի կը նշանակէր:

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

(ԱՅԻՆԱՐԱՆ)

(*) Տասանորդ գանձի էր սացուածքի (հաղ կամ տնճ) եւ բոլոր երեսներէն, ճոյն իսկ քաղաքներ, յօգու կղերի (Տօպի, ամր, էջ 316): Եկեղեցականներ կրօնական եւ պետական ժողովուրդ ստորադաս էին իշխանութեան օրէնք իրենց կիրից (Անդ, էջ 360):



ՊԱՏՄԱՆ-ՀՈԳԵՐԱՆԵԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ ՀՈԳԵՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ԻՆՉՊԷՍ ԿՐԱՅ ԸԼԼԱԼ ԱՂԲԻՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹԵԱՆՑ

Հոգեբանութեան միջոցն է զննու-թիւն և փորձ:

Ձննութիւնը երկու կերպերով կարելի է իրականացնել ներքին՝ այսինքն այն՝ զոր իր անձին վրայ կ'ընէ ենթական, և արտաքին՝ այն՝ զոր կ'ընէ ուրիշին վրայ:

Ներքին զննութեան դաշտը նեղ է շատ, թէև ունի սակայն իր առաւելու-թիւնները, զի գիտակից անհատին համար ամենաքաջածանօթ հոգեբանական իրողու-թիւնները իրեններն են, քանի որ իր մտաւոր և հոգեկան կալուածին մէջ բեմադրուած իրողութիւններու ընտանի յաճախում-ներուն է որ ինք լաւագոյն կը գիտակցի, աւելի լուսանայ, և այսպէս ըսելու համար չօշափելի զգալով զանոնք մանաւանդ, քան ուրիշի մը մէջ կատարուած տարբեր եղեւութիւնները:

Եւ սակայն ինչ որ ալ լինի, հոգեբանական այս սահմանափակ զննութիւններէն կարելի չէ հոգեբանական գիտութեան մը լման առաջը պատրաստել: Ի՞նչ ստու-գութեամբ կամ ապահովութեամբ պիտի կարենամ ես իմ անձիս սեփական ներքին ու արտաքին եղելութիւնները կամ երեւոյթները ընդհանրացնել, և հասարակաց տուեալներ նկատել զանոնք: Կրնայ ըլլալ որ իմ մէջս ինձի միայն յատուկ և ուրիշ-ներու ոչ սեփական գաղափարներ և զգա-ցումներ գտնուին, ժառանգականութեան օրէնքով կամ միջավայրի պատմութիւն-ներէն շահուած: Միւս կողմէ ընդհակա-ռակն, կրնայ ըլլալ որ ինձի պակսին ինչ ինչ գաղափարներ կամ զգացումներ՝ այլոց միայն սեփական: Բոլոր մարդիկ հաւասարապէս հարուստ չեն իրենց հոգեկան կեանքին մէջ, գիւրիւն է ուրեմն ըմբռնել թէ ան-հատին լոկ ինքնիր վրայ կատարած զննու-թիւններուն արդիւնքէն միայն չէ կարելի